

אשי טרגין

תשלומי תרומה

בפרק שני של מסכת פסחים אנו מוצאים מספר מחלוקות לגבי התשלומים אותם משלם זר שאכל תרומה הגמרא פותחת בשאלה:

איבעיא להו: כשהוא משלם, לפי מדה משלם או לפי דמים משלם? (פסחים לב ע"א)

הגמרא מסיקה שתנאים נחלקו בשאלה זו:

האוכל תרומת חמץ בפסח - פטור מן התשלומין ומדמי עצים, דברי רבי עקיבא. רבי יוחנן בן נורי מחייב

(שם)

אביי מסביר שהמח' היא בשאלה אותה העלו לפני כן- האם משלמים במידה או בדמים. לדעת רבי יוחנן בן נורי משלם לפי מידה ולכן חייב למרות שאין דמים לחמץ ואילו לדעת ר' עקיבא משלם לפי דמים ולכן פטור מלשלם על החמץ שכן אין לו ערך בימי הפסח.

הבנת הפסוקים

בהמשך הסוגיה מובאת ברייתא נוספת, בה ר' אליעזר בן יעקב, הסובר כר' עקיבא, שמשלם לפי דמים מביא את הפסוק:

וְאִישׁ כִּי יֹאכַל קֹדֶשׁ בְּשִׁגְגָה וְיִסַּף חֲמִשִּׁיתוֹ עָלָיו וְנָתַן לַפֶּה אֶת הַקֹּדֶשׁ (ויקרא כב', יד)

ראב"י דורש שצריך לשלם 'את הקודש' – שראוי להיות קודש, כלומר שהקודש שאכל ממנו היה צריך להיות ראוי להיחשב כקודש. מכיוון שחמץ בפסח אינו ראוי להיחשב קודש הרי שאיננו צריך לשלם.

לעומת זאת ר' אליעזר בן חסמא איננו דורש את הפסוק כך משום שהוא סובר כדעת ר' יוחנן בן נורי שמשלם לפי מידה, ולכן אין זה משנה מה דמי התרומה שאכל.

ייתכן להבין שלדעת ר"א בן חסמא יש להבין את צמד המילים 'את הקודש' כפרוש רש"י על התורה¹:

דבר הראוי להיות קדש, שאין פורע לו מעות אלא פירות של חולין והם נעשים תרומה.
(רש"י שם)

לפי פרוש זה התשלום הוא זה שצריך להיות ראוי להיות קודש, ולא הדבר שנאכל. אחרי שהצענו שתי הבנות ביחס לפסוקים המתייחסים לתשלום התרומה, ברצוני להבין יותר לעומק במה נחלקו התנאים ביחס לתשלום- מידה או דמים.

הבנת שני הפנים בתרומה

דומני שלהבנה יותר עמוקה בנושא צריך להביט במבט יותר כללי על מצוות התרומה, מה מטרתה ואופיה? ניתן להציע שתי אפשרויות בהבנת מהותה של התרומה: הבנה אחת היא שהתרומה היא מתנה כלכלית הניתנת לכהן, מעין תשלום על עבודתו ושירותו בבית המקדש. כיוון כזה מניח שתרומה תהיה דומה למעשר הניתנת ללויים "חֲלֹף עֲבֹדְתֶם אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֹל מוֹעֵד" (במדבר יח). לעומת זאת עולה גם הבנה אחרת והיא שהתרומה במהותה קדושה כעין קרבן אותו מביאים ישראל וניתנת לכהנים בשל היותם מייצגים את ה'. כך עולה מהפסוק:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל אֶהֱרֹן וְאָנִי הִנֵּה נֹתְתִי לְךָ אֶת מִשְׁמַרְתַּי תְּרוּמָתִי לְכָל קָדְשִׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נֹתְתִים לְמִשְׁחָה וּלְבִנְיָד לְחֶק עוֹלָם.

(במדבר, יח, ח)

בפסוק זה אומר ה' לאהרון שהתרומה היא תרומתו של ה', אלא שהוא נותן אותה לאהרון כדי שיהיה לו למשחה ולגדולה, ובאמת מפסוק זה לומדים לא רק לעניין תרומה אלא גם לעניין קרבנות:

רשאים הכהנים לאכול את הקדשים צלויין, שלוקין ומבושלין, ולתת לתוכן תבלין של חולין, דאמר קרא לך 'נתתים למשחה' – לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלים (זבחים צא ע"א)

אם כן יש לנו שתי הבנות של תרומה – כמתנה כלכלית, או כקרבן לה'.

¹ המתבסס על הגמרא בב"מ נד:.

הבנת המחלוקת לגבי תשלום תרומה על פי שתי ההבנות

נחזור למחלוקת לגבי תשלום תרומה שנאכלה – האם משלם לפי דמים או לפי מידה: מאן דאמר 'לפי דמים', כנראה סובר שתרומה היא מתנה כלכלית לכהן, ולכן זר שאוכל את התרומה הרי הוא גוזל את הכהן, ויצטרך לשלם לפי דמים ככל גזלן אחר. מאן דאמר 'לפי מידה' כנראה סובר שהתרומה היא לא רק סיוע כלכלי, אלא מעין קרבן המוקרב לה', וניתן לכהן כמייצגו של ה'. לפיכך, זר שאכל את ה'קרבן' הרי שהוא צריך להביא שוב את אותו קרבן, ואף אם בינתיים עלה שווי של קרבן כזה. ייתכן שההבנות האלו משתקפות בהקשרו של הפסוק המחייב תשלום על אכילת תרומה. לפני פסוק זה מובאים פסוקים בהם מתואר את מי הכהן יכול להאכיל מתרומתו:

וְכֹהֵן כִּי יִקְנֶה נֶפֶשׁ קִנְיָן כֶּסֶפּוֹ הוּא יֹאכַל בּוֹ וַיֵּלֶיד בֵּיתוֹ הֵם יֹאכְלוּ כְּלֶחֱמוֹ: וְכֹת פֶּהֶן כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זֶר הוּא בְּתְרוּמַת הַקֹּדְשִׁים לֹא תֹאכַל: וְכֹת פֶּהֶן כִּי תִהְיֶה אֶלְמָנָה וַיְגְרוּשָׁה וַיָּנֹעַ אִין לָהּ וְשָׂבָה אֶל בֵּית אֲבִיהָ כְּנֻעֹרֶיהָ מִלְּחָם אֲבִיהָ תֹאכַל וְכָל זֶר לֹא יֹאכַל בּוֹ:
(ויקרא כב', יא-יג)

הפסוקים קובעים כי זר יוכל לאכול בתרומה, אך ורק אם הוא 'קנין כספו' של הכהן. נראה כי ההסבר לכך הוא שתפקיד התרומה הוא עזרה כלכלית לכהן, ולכן הכהן יכול להשתמש בתרומה רק בדברים הנמצאים בתוך גדר כלכלי זה. מאידך אנו מוצאים אחרי אותו פסוק התייחסות אחרת לתרומה:

וְלֹא יִתְּלֹלוּ אֶת קֹדְשֵׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲשֶׁר נְרִימוּ לָהּ (שם, טו)

פסוק זה מכנה את התרומה קודש, ורואה את אכילתה על ידי זר כחילול הקודש, ולא כפגיעה כלכלית בכהן, וזאת בדומה לאיסור על זר לאכול קדשי קדשים.

השלכות הלכתיות

לאחר שבחנו את שני הפנים בתרומה ובשתלומי תרומה נעבור להשלכות הלכתיות בתשלום: שיעור האכילה המחייב ודין מזיק לתרומה.

שיעור האכילה

שני מובנים אלו עולים בסוגיא נוספת במסכת פסחים. בגמרא שם דנים מהו שיעור האכילה המינימלי שבו מתחייבים בתשלומי תרומה:

תנו רבנן: האוכל כזית תרומה - משלם קרן וחומש, אבא שאול אומר: עד שיהא בו שוה פרוטה (פסחים לב ע"ב)

אנו רואים שוב את שתי ההבנות – לדעת תנא קמא משלם גם אם אכל כזית ולא היה שווה פרוטה, שהרי הבעיה היא המידה, הכמות שאכל, וכמו שבמאכלות אסורות השיעור הוא שיעור כזית הוא הדין לענין תרומה.

אך לדעת אבא שאול העיקר אינו המידה שלא ניתנה לכהן, אלא השווי הכספי שגזל מהכהן ולכן משלם רק אם היה שווה פרוטה כדין של גניבה. הסבר זה של המחלוקת ניתן לראות באופן ברור בדרשות הפסוקים של התנאים:

מאי טעמא דתנא קמא? אמר קרא: "ואיש כי יאכל קדש בשגגה" – ואכילה בכזית. ואבא שאול מאי טעמא? – אמר קרא: "ונתן" – ואין נתינה פחות משוה פרוטה (שם)

העולה הוא, שאבא שאול מתמקד בנתינה לכהן, בתוספת הכלכלית לכהן, ואילו ת"ק מתמקד בכך שהאדם אכל, ולא נתן לכהן לאכול במקומו.

הסבר זה מופיע גם בדברי התוס'. תוס' מקשים על אבא שאול – מדוע שהנתינה בפסוק תהיה נתינה בערך של שווה פרוטה, הרי מצינו במקרים אחרים שהנתינה בפחות מש"פ, ואלו דבריהם:

וא"ת והא קיימא לן דחטה אחת פוטרת את הכרי אע"ג דכתיב בה נתינה דכתיב תתן לו? ויש לומר דהכא ודאי בעינן שוה פרוטה דנתינה קיימא אתשלומין והוי כמו השבת גזילה שאין בפחות משוה פרוטה.

(ד"ה ואין נתינה)

יוצא מדברי התוס' שהתשלום הוא כהשבת גזילה, כלומר הוא בא כפיצוי על פגיעה בממונו של הכהן.

מזיק תרומה

בהמשך הדיון בין אבא שאול ותנא קמא נאמר:

ואידך [לאבא שאול] נמי, הא כתיב יאכל? ההוא פרט למזיק הוא דאתא.

(שם)

כלומר לדעת אבא שאול ממעטים מזיק מהחיוב לשלם. דבר זה מעמיד אותנו בבעיה, שהרי אמרנו שהחיוב לשלם נעוץ בכך שהוא גורם הפסד, ואם כן מדוע שמזיק יפטר? ניתן לענות על שאלה זו על פי הגמרא ביומא המבארת ענין זה:

אמר רבי ירמיה אמר ריש לקיש: זר שאכל תרומה אכילה גסה - משלם את הקרן ואינו משלם את החומש, כי יאכל - פרט למזיק

(יומא פ ע"א)

ממימרה זו עולה כי המזיק כן משלם על שהוא גרם הפסד ממוני, אך הוא איננו משלם על החומש כאוכל. זאת משום שאין את הצורך בכפרה ותיקון על אכילת איסור, שהרי לא אכלו אלא רק הזיקו².

שאלת ההיזק עולה גם בקרב הראשונים- וגם פה זה עולה משני כיוונים שונים- הפסד הכהן, והנאה מהאיסור.

לסיום, אחרי שראינו את שתי ההבנות בתרומה, אני רוצה להציג הבנה שלישית, והיא השילוב שבין שתי ההבנות – הבנה האומרת כי בתרומה קיימים גם מימד ממוני וגם מימד איסורי – שיטתו של המהר"ם חלאוה.

שיטת המהר"ם חלאוה

המהר"ם חלאוה דן במחלוקת בין אבא שאול ותנא קמא בשיעור המינימלי בו מתחייבים, אך בשונה מכל שאר הראשונים הוא מציע אפשרות אחרת בדעת ת"ק:

מיניה משמע לי דרבנן תרתי בעו כזית ושוה פרוטה ואבא שאול לא בעי אלא שוה פרוטה ובהא פליגי דרבנן סברי אכילה כתיב ביה והיא דוקא ושוה פרוטה לא צריך קרא, דלא אשכחן תשלומין ומקח ממון בפחות משווה פרוטה, אלא דכולי קרא לדבר הראוי להיות קודש אתא.

(מהר"ם חלאוה שם)

עולה מדבריו שלדעת תנא קמא צריך שני קרטיונים – כזית ושוה פרוטה. מה ההיגיון מאחורי שיטה זו?

כנראה שהמהר"ם חלאוה סובר שיש פה שילוב, כדי להתחייב צריך שתהיה גם פגיעה כלכלית בכהן וגם פגיעה בקודשי ה'. רעיון זה של שילוב ניתן להרחיב לתפישה כללית של התרומה. כזאת היא דעת הרמב"ן בהשגותיו לרמב"ם בספר המצוות (שורש יב):

² ועיין ברש"י בסוגיין הכותב שהווי כאילו מזיק חולין.

"והראייה עוד שהיא מצוה חיובם לברך על הפרשתם כמו ששנינו: 'חמשה לא יתרמו
ואם תרמו תרומתן תרומה'... ואם כן ראוי שנמנה שתי מצות בתרומה הפרשתה
מפסוק תרימו תרומה ליי' ונתינה לכהן מפסוק תתן לו".³
(ספר המצוות לרמב"ם שורש יב)

³ראוי להעיר שהרמב"ם שם סובר שהנתינה היא המצווה בתרומה, ואם כן הוא מתאים לשיטתו
פה לגבי תשלום תרומה שצריך לפצות באופן ממוני.